

THE CARAVAN ROUTE SYSTEM BETWEEN THE KOKAND KHANATE AND EASTERN TURKESTAN IN THE 18TH–19TH CENTURIES AND ITS ROLE IN REGIONAL TRADE AND ECONOMIC INTEGRATION

Abduvali Abduganiyevich Berdiyev

Associate Professor of the History Department

Shahrisabz State Pedagogical Institute

abduvali4111104@gmail.com

Shahrisabz, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Kokand Khanate, Eastern Turkestan, Tashkent, caravan routes, Kokand–Kashgar trade relations, transit trade system, China trade, tea trade, silk trade, Central Asian trade networks, Muhammad Alikhan, Yunus Khoja, Chokan Valikhanov, A. G. Rotchev, regional economic integration.

Received: 16.05.26

Accepted: 17.05.26

Published: 18.05.26

Abstract: This article analyzes the formation and development of trade and economic relations between the Kokand Khanate, Eastern Turkestan, and Tashkent in the eighteenth and nineteenth centuries based on historical sources. The study examines the transit of goods such as tea, silk, cotton, and other commodities transported from Eastern Turkestan through the Kokand Khanate to the Bukhara and Khiva Khanates, and highlights the role of this trade route in shaping the regional trade system of Central Asia. Particular attention is paid to the impact of Tashkent's incorporation into the Kokand Khanate on the expansion of caravan routes, the development of trade infrastructure, and the growing economic influence of the Russian Empire in the region. The findings indicate that the Kokand Khanate functioned as an important transit and intermediary center within the Central Asian trade network, while caravan routes served as a key factor in the development of regional economic connections and integration processes.

XVIII-XIX ASRLARDA QO‘QON XONLIGI VA SHARQIY TURKISTON O‘RTASIDAGI KARVON YO‘LLARI TIZIMINING MINTAQAVIY SAVDO-IQTISODIY INTEGRATSIYADAGI O‘RNI

Abduvali Abdug‘aniyevich Berdiyev

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Tarix kafedrasi dotsenti

abduvali4111104@gmail.com

Shahrisabz, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: Qoʻqon xonligi, Sharqiy Turkiston, Toshkent, karvon yoʻllari, Qoʻqon-Qashgʻar savdo aloqalari, tranzit savdo tizimi, Xitoy savdosi, choy savdosi, ipak savdosi, Markaziy Osiyo savdo tarmoqlari, Muhammad Alixon, Yunusxoʻja, Chokan Valixonov, A.G. Rotchev, mintaqaviy iqtisodiy integratsiya.

Annotatsiya: Mazkur maqolada XVIII–XIX asrlarda Qoʻqon xonligi, Sharqiy Turkiston va Toshkent oʻrtasida shakllangan savdo-iqtisodiy aloqalarning rivojlanish jarayoni tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sharqiy Turkistondan olib kelingan choy, ipak, paxta va boshqa tovarlarning Qoʻqon xonligi orqali Buxoro hamda Xiva xonliklariga tranzit qilinishi, ushbu savdo yoʻnalishining Markaziy Osiyoda mintaqaviy savdo tizimini shakllantirishdagi oʻrni ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, Toshkentning Qoʻqon xonligi tarkibiga qoʻshilishi natijasida karvon yoʻllari tarmogʻining kengayishi, savdo infratuzilmasining rivojlanishi hamda Rossiya imperiyasining iqtisodiy taʼsirining kuchayishi mintaqaviy savdo jarayonlari kontekstida tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari Qoʻqon xonligining Markaziy Osiyodagi savdo tizimida muhim tranzit va vositachi markaz sifatida shakllanganini hamda karvon yoʻllari mintaqada iqtisodiy integratsiya va savdo aloqalarining rivojlanishida muhim strategik omil boʻlganini koʻrsatadi.

СИСТЕМА КАРАВАННЫХ ПУТЕЙ МЕЖДУ КОКАНДСКИМ ХАНСТВОМ И ВОСТОЧНЫМ ТУРКЕСТАНОМ В XVIII-XIX ВЕКАХ И ИХ РОЛЬ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Абдували Абдуганиевич Бердиев

Доцент кафедры истории

Шахрисабзского государственного педагогического института

abduvali4111104@gmail.com

Шахрисабз, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Кокандское ханство, Восточный Туркестан, Ташкент, караванные пути, торговые связи Коканд-Кашгар, транзитная торговая система, китайская торговля, торговля чаем, торговля шелком, торговые сети Центральной Азии, Мухаммад Алихан, Юнусходжа, Чокан Валиханов, А. Г. Ротчев, региональная экономическая

Аннотация: В данной статье на основе исторических источников анализируется процесс формирования и развития торгово-экономических связей между Кокандским ханством, Восточным Туркестаном и Ташкентом в XVIII–XIX веках. В исследовании рассматривается транзит товаров, таких как чай, шелк, хлопок и другие изделия, поступавших из

интеграция.

Восточного Туркестана через Кокандское ханство в Бухарское и Хивинское ханства, а также раскрывается значение данного торгового направления в формировании региональной торговой системы Центральной Азии. Особое внимание уделяется влиянию включения Ташкента в состав Кокандского ханства на расширение сети караванных путей, развитие торговой инфраструктуры и усиление экономического влияния Российской империи в регионе. Результаты исследования показывают, что Кокандское ханство сформировалось как важный транзитный и посреднический центр в системе торговли Центральной Азии, а караванные пути выступали ключевым фактором развития региональных экономических связей и интеграционных процессов.

Kirish. XVIII-XIX asrlarda Markaziy Osiyoda shakllangan savdo-iqtisodiy tizimda karvon yo‘llari muhim geoiqtisodiy ahamiyat kasb etgan. Bu davrda mintaqada faol bo‘lgan savdo tarmoqlari turli siyosiy birliklar va savdo markazlari o‘rtasida iqtisodiy aloqalarning rivojlanishiga xizmat qilgan. Ayniqsa, Qo‘qon xonligi bilan Sharqiy Turkiston o‘rtasidagi savdo munosabatlari mintaqaviy savdo tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblangan. Qo‘qon xonligining Farg‘ona vodiysida joylashganligi uni Sharqiy Turkiston, Turkiston dashtlari hamda Buxoro va Xiva hududlarini bog‘lovchi muhim tranzit hududga aylantirgan.

Hozirgi davrda Markaziy Osiyoda mintaqaviy iqtisodiy integratsiya, transport-kommunikatsiya tarmoqlarini rivojlantirish hamda tarixiy savdo yo‘llarini qayta tiklash masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. “Yangi Ipak yo‘li” kabi geoiqtisodiy tashabbuslar sharoitida tarixiy savdo tizimlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy o‘rganish zarurati ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, XVIII-XIX asrlarda Qo‘qon xonligi bilan Sharqiy Turkiston o‘rtasida faoliyat ko‘rsatgan savdo yo‘llari hamda ular orqali shakllangan iqtisodiy aloqalarni tahlil qilish mintaqadagi savdo tizimining tarixiy asoslarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur savdo aloqalari Markaziy Osiyoda tranzit savdo tarmoqlarining rivojlanishi, savdo diplomatiyasining shakllanishi hamda mintaqalararo iqtisodiy hamkorlikning tarixiy asoslarini yoritishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, Qo‘qon-Qashg‘ar savdo yo‘nalishi karvon yo‘llari infratuzilmasining rivojlanishi, savdogar guruhlarining faoliyati va davlatlararo iqtisodiy munosabatlarning shakllanish jarayonlarini yoritishda muhim o‘rin tutadi. Mazkur

tadqiqot tarixiy savdo tajribasini tahlil qilish orqali mintaqadagi zamonaviy integratsiya jarayonlarining tarixiy ildizlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharxi. Sharqiy Turkistonning Qashg‘ar, Yarkand va Xotan kabi yirik savdo markazlari bilan Qo‘qon xonligi o‘rtasida choy, ipak, paxta, gilam va boshqa mahsulotlar almashinuvi yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu savdo aloqalari iqtisodiy jarayonlar bilan bir qatorda madaniy va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishiga ham xizmat qilgan. Shu bilan birga, XIX asr boshlaridan Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga nisbatan olib borgan siyosati karvon yo‘llarining geosiyosiy ahamiyatini yanada oshirdi. Ayniqsa, 1809-yilda Toshkentning Qo‘qon xonligi tarkibiga qo‘shilishi tranzit savdo tarmoqlarining strategik rolini mustahkamladi. Bu jarayonlar A.G. Rotchev va Chokan Valixonov kabi tadqiqotchilarning tarixiy kuzatuvlarida ham o‘z aksini topgan.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida tarixiy tadqiqotlarga xos bo‘lgan bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, tarixiy-komparativ (taqqoslama) tahlil, manbashunoslik yondashuvi hamda tizimli-hududiy tahlil metodlari tadqiqotning asosiy metodologik asosini tashkil etdi. Tadqiqotda XIX asrga oid arxiv hujjatlari, diplomatik yozishmalar hamda Chokan Valixonov, A.G. Rotchev va V. Velyaminov-Zernov kabi tadqiqotchilarning ilmiy asarlari muhim manba sifatida jalb qilindi. Ushbu manbalar asosida Qo‘qon xonligi bilan Sharqiy Turkiston o‘rtasidagi savdo aloqalari, karvon yo‘llarining shakllanishi va ularning iqtisodiy hamda siyosiy ahamiyati tahlil qilindi.

Shuningdek, tadqiqot davomida tarixiylik, xolislik va davriy izchillik tamoyillariga amal qilindi. Tahlilni chuqurlashtirish maqsadida qiyosiy, tanqidiy hamda xronologik usullardan ham foydalanildi. Mazkur metodologik yondashuvlar savdo yo‘llarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda o‘rganish hamda ularning mintaqaviy iqtisodiy jarayonlardagi o‘rnini aniqlash imkonini berdi.

Muhokama va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, XVIII-XIX asrlarda Qo‘qon xonligi bilan Sharqiy Turkiston o‘rtasida shakllangan savdo yo‘llari nafaqat iqtisodiy almashinuv vositasi, balki davlatlararo siyosiy va diplomatik aloqalarni mustahkamlovchi muhim omil sifatida ham faoliyat ko‘rsatgan. Xususan, Muhammad Alixon hukmronligi davrida chegara hududlarida savdo infratuzilmasining rivojlanishi, qo‘qonlik savdogarlar uchun yaratilgan imtiyozli sharoitlar hamda 1831-yilda Qo‘qon xonligi bilan Xitoy o‘rtasida tuzilgan tinchlik bitimi savdo munosabatlarining institutsional asosda shakllanganini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ham ko‘rsatadiki, Qo‘qon savdogarlari Qashg‘ar, Toshkent, Buxoro va Afg‘oniston yo‘nalishlarida faol ishtirok etib, mintaqaviy tranzit savdo tarmoqlarida muhim vositachilik rolini bajargan. Choy, ipak, ip gazlamalar, rus sanoat mahsulotlari va mahalliy

hunarmandchilik buyumlari bilan bog'liq savdo almashinuvi Qo'qon xonligining mintaqaviy savdo tizimidagi mavqeini mustahkamlab, uni Markaziy Osiyodagi muhim iqtisodiy markazlardan biriga aylantirgan. Shu bilan birga, karvon yo'llari orqali iqtisodiy aloqalar bilan bir qatorda madaniy va ijtimoiy munosabatlar ham rivojlanib, mintaqada o'zaro integratsiya jarayonlarining kuchayishiga xizmat qilgan.

Mazkur maqola XVIII-XIX asrlarda Qo'qon xonligi bilan Sharqiy Turkiston o'rtasida shakllangan savdo aloqalarini hamda ushbu jarayonda karvon yo'llarining tutgan o'rnini tarixiy manbalar asosida tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda karvon yo'llarining savdo almashinuvini ta'minlashdagi ahamiyati, ularning mintaqaviy iqtisodiy integratsiya jarayonidagi funksional roli hamda turli hududlar o'rtasidagi madaniy va ijtimoiy aloqalarning rivojlanishiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy jihatdan yoritiladi. Shu bilan birga, mazkur savdo yo'llari orqali shakllangan iqtisodiy hamkorlikning Markaziy Osiyo va Sharqiy Turkiston o'rtasidagi tarixiy munosabatlar tizimida tutgan o'rnini ham kompleks tarzda tahlil qilinadi. Bu borada Yunusxo'ja, Muhammad Alixon, shuningdek Sharqiy Turkistondagi Badaxshonlik savdogarlarning faoliyati, ijtimoiy-iqtisodiy muhitga ta'siri ham muhim tahlil obyekti sifatida o'rganiladi. Qo'qon xonligining Sharqiy Turkiston bilan savdo munosabatlari jadal rivojlangan. Ular o'rtasidagi savdo Qashg'ar orqali amalga oshirilgan. Qo'qon bilan Qashg'ar o'rtasidagi savdo aloqalari Muxammad Alixon (1822-1842) davrida Qo'qon xonligining Sharqiy Turkiston bilan chegarasida bir nechta qo'rg'onlar (Daraut-qo'rg'on, Qizil-qo'rg'on, Sufi-qo'rg'on) Qurilganidan so'ng juda keng rivojlangan. 1831-yili Qo'qon bilan Xitoy o'rtasida tinchlik sulhi imzolangan. Pekinning 1828-yildagi Qo'qonga qarshi iqtisodiy sanksiyasi va savdoni taqiqlash to'g'risidagi ho'jjat bekor qilinadi va 1832-yil 13-yanvardagi imperatorning maxsus farmoni bilan Qashg'ardan nafaqat choy va ravoch olib kitishga ruxsat berildi, xattoki Qashg'arda Qo'qon savdogarlariga bojsiz savdo qilishga ijozat berishgan [1:93-b]. Qashg'arning oltita shaharlari - oqsu, Qashg'ar, Uchturfan, Xutan, Yorqand va Yangi hisorda Qo'qon savdogarlaridan boj yigish uchun Qo'qon xoni maxsus oqsoqollarini tayinlagan. Shunday qilib, shu davrdan boshlab, Qo'qonliklar Qashg'ar bilan savdoda monopol mavqega ega bo'lganlar.

Keltirilgan tarixiy dalillar Qo'qon xonligining Sharqiy Turkiston bilan savdo munosabatlarini nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va institutsional darajada faol boshqarganini ko'rsatadi. Ayniqsa, Muhammad Alixon davrida chegara hududlarda (Daraut-qo'rg'on, Qizil-qo'rg'on, Sufi-qo'rg'on) harbiy-iqtisodiy infratuzilmaning barpo etilishi, 1831-yildagi tinchlik shartnomasi va 1832-yilgi imperator farmoni natijasida qo'qonlik savdogarlar uchun Qashg'arda bojdan ozod qilingan savdo huquqlarining joriy etilishi — bu mintaqada Qo'qon xonligining savdo monopoliyasini shakllantirgan muhim omillardandir. Shuningdek, oltita muhim shaharda

Qo‘qon xoni tomonidan tayinlangan boj yig‘uvchilar savdo ustidan nazoratni kuchaytirgan. Bu holat Qo‘qon xonligining Sharqiy Turkiston bozorlariga chuqur kirib borishiga, savdo tarmog‘i ustidan amaliy siyosiy nazoratni o‘rnatishiga zamin yaratgan va uni mintaqaviy geoiqtisodiy kuch sifatida shakllantirgan.

1838-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, Buxorodan Qobulga juda ko‘p tovarlar junatilgan. Ular orasida Qo‘qonning kumush tangalari va kumush yombilari, xitoy shoyi rumollari va chinnisi, Qo‘qon kanop losi xam bo‘lgan. Buxoro Qo‘qondan xom ipak va kanop losi olgan, bu tovarlar so‘ng Afg‘onistonga sotilgan, Qo‘qon va Xo‘janddan guruch ham keltirilgan. Bu ma‘lumotlar birinchidan, Qo‘qonning Buxoro amirligi bilan savdo munosabatlari xaqida, qolaversa Buxoro orqali xonlikning Afg‘oniston bilan savdosi aloqalariga kirishganligi to‘g‘risida daliliy ashyolar hisoblanadi [2:426-b].

Keltirilgan ma‘lumotlar XVIII-XIX asrlarda Qo‘qon xonligining mintaqaviy savdo tizimida muhim o‘rin egallaganini ko‘rsatadi. Xususan, Qo‘qonda zarb etilgan kumush tangalar, xitoy shoyi mahsulotlari hamda kanop matolarining Buxoro orqali Qobul bozorlariga yetkazilishi Qo‘qon xonligining ishlab chiqarish va eksport salohiyati yuqori bo‘lgan iqtisodiy markaz sifatida shakllanganidan dalolat beradi. Bunda Buxoro amirligi tranzit hudud sifatida muhim rol o‘ynab, Qo‘qon mahsulotlarining Afg‘oniston va undan janubiy savdo hududlariga yetib borishiga vositachilik qilgan. Shu jihatdan qaralganda, mazkur savdo aloqalari nafaqat ikki davlat o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanganini, balki Markaziy Osiyo hududining Afg‘oniston orqali Hindiston va boshqa janubiy bozorlarga bog‘langan keng savdo tarmog‘iga integratsiyalashganini ham ko‘rsatadi. Ayniqsa, xom ipak, kanop matolari va guruch kabi mahsulotlarning tranzit savdosi Qo‘qon, Buxoro va Afg‘oniston o‘rtasida shakllangan ko‘p bosqichli savdo zanjirining mavjudligini tasdiqlaydi. Bu holat o‘z navbatida Qo‘qon xonligining nafaqat mintaqaviy savdo markazi, balki xalqaro savdo almashinuvida faol ishtirok etgan iqtisodiy subyekt sifatida namoyon bo‘lganini ko‘rsatadi.

Qo‘qon xonligi va Sharqiy Turkiston o‘rtasidagi savdo aloqalarini o‘rganishda Cho‘qon Valixonov asarlari juda qo‘l keladi. Ch.Valixonov XIX asr sharqshunos olimlaridan biri hisoblanadi. Uning Markaziy Osiyo tarixi, geografiyasi, iqtisodiy hayotiga oid asarlari hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab kelmokda. U 1858-1859-yillarda sharqiy Turkiston ekspeditsiyasida ishtirok etib Markaziy Osiyo davlatlarining siyosiy tarixi, etnografiyasi, Qo‘qon xonligining davlat tuzumi, sharqiy Turkiston va Qo‘qon xonligi o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlarni o‘rgandi va o‘zidan juda katta ilmiy meros qoldirdi. Uning “Qashg‘ar safarini tashkil qilish haqida xotiralar”, “Qashg‘ar kundaligi”, “Olti shaharining yoki Xitoyning Nan ly (kichik Buxoro) viloyatiga kiruvchi olti sharqiy shaharning umumiy ahvoli”, “Qashg‘arga

qilingan sayoxat”, “Qo‘qon xonligi to‘g‘risida” va boshqa asarlarida Qo‘qon xonligi bilan sharqiy Turkiston shaharlari o‘rtasidagi iqtisodiy-savdo munosabatlariga doir ma‘lumotlari e‘tiborga loyiqdir.

Ch.Valixonov Qo‘qon xonligi va Sharqiy Turkiston o‘rtasidagi savdo aloqalariga to‘xtalar ekan, xattoki sharqiy Turkistondagi hunarmand va savdogarlarning faoliyati bilan bog‘liq muhim ma‘lumotlarni ham keltiradi. Uning ma‘lumotlariga ko‘ra, umumiy soni va ahamiyati jihatidan birinchi o‘rinda qo‘qonliklar, keyin buxoroliklar, so‘ngra badaxshonliklar, Kashmirliklar va balxliklar turgan. Badaxshonliklar, Kashmirliklar va balxliklar asosan Yorkand va Xutanda istiqomat qilgan. Bundan tashqari mazkur shaharlarda ko‘plab afg‘onlar, buxoro yaxudiylari, hindlar, forslar, shirvonliklar va tatarlar istiqomat qilgan [2:46-b]

Ushbu holatda kelib chiqan holda Ch.Valixonovning ma‘lumotlari Sharqiy Turkistonning XIX asrda mintaqaviy savdo va hunarmandchilik markazi sifatidagi rolini yaqqol tasdiqlaydi. Xususan, Yorkand va Xotan shaharlarining ko‘p millatli aholisi va u yerdagi savdo-sotiq jarayonlarining faoliyati bu hududning transregional savdo yo‘llaridagi strategik ahamiyatini ko‘rsatadi. Qo‘qonliklar, buxoroliklar, badaxshonliklar, Kashmirliklar va balxliklarning bu jarayondagi ishtiroki Sharqiy Turkiston bilan Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning keng ko‘lamli va chuqur ildizlarga ega bo‘lganligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, mazkur etnik va savdo guruhlarining hududiy joylashuvi, ularning iqtisodiy integratsiyasi darajasini anglash imkonini beradi. Valixonovning kuzatuvlari asosida, Sharqiy Turkiston savdo tarmog‘i ichki va tashqi bozorlarga ochiq bo‘lgan ko‘p millatli va ko‘p madaniyatli iqtisodiy makon sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa xonliklararo savdo aloqalarini nafaqat iqtisodiy, balki madaniy aloqalar kontekstida ham tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Sharqiy Turkistonda o‘rta osiyolik savdogarlarni “andijonliklar” deb atashgan [2:53-b]. Qashg‘arda maxsus “Andijon-ko‘cha” degan ko‘cha bo‘lib, unda chetdan kelgan savdogarlar yashashgan. Sharqiy Turkistonga Qo‘qon, Samarqand, Buxoro savdogarlari qatorida toshkentlik savdogarlar ham borib savdo qilishgan. Qashg‘ar tovarlari toshkentlik savdogarlar orqali Sibirga va Irbit yarmarkasiga olib borilgan. Ularning xammalari Qo‘qon xonligi va Xitoy o‘rtasidagi 1831-yili tuzilgan shartnomaga asosan Qashg‘arda istiqomat qiluvchi, rezident va konsul huquqiga ega bo‘lgan qo‘qonlik oqsoqolga buysunganlar [2-54-b].

Keltirilgan ma‘lumotlar Sharqiy Turkiston hududida o‘rta osiyolik savdogarlar, ayniqsa qo‘qonliklar va toshkentliklar faol ishtirok etgan murakkab savdo tizimining mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. “Andijonliklar” nomi bilan umumlashtirilgan ushbu savdogarlar guruhining Qashg‘arda alohida “Andijon-ko‘cha”da yashagani ularning ijtimoiy-iqtisodiy mavqei va savdo faoliyatining muntazamligidan dalolat beradi. Ayniqsa, toshkentlik savdogarlarning Qashg‘ar

mahsulotlarini Rossiyaning Sibir hududlariga, xususan Irbit yarmarkasiga yetkazgani, Sharqiy Turkiston bilan Rossiya o'rtasida shakllangan transregional savdo zanjirining mavjudligini tasdiqlaydi.

Qo'qonlik oqsoqolning Qashg'ardagi rasmiy vakolatga ega bo'lgan rezident sifatida faoliyat yuritgani esa Qo'qon xonligining tashqi savdoni institutsional jihatdan nazorat qilishga intilganini va savdo aloqalarini diplomatik yo'sinda mustahkamlashga uringanini ko'rsatadi. Bu holat mintaqaviy savdoning nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va huquqiy asoslarda boshqarilganini anglatadi.

Xususan Qashg'ar shahri, XIX asrda mintaqaviy va transkontinental savdo tizimining muhim tugun nuqtasiga aylangan. Qashg'arda mavjud bo'lgan maxsus «Andijon-ko'cha» — chet ellik, xususan Markaziy Osiyodan kelgan savdogarlarning yashash va faoliyat yuritish joyi sifatida - bu hududda xorijiy savdogarlarga nisbatan ma'lum ijtimoiy va iqtisodiy muhit yaratilganini ko'rsatadi. Qo'qon, Buxoro, Samarqand va Toshkent savdogarlarining Qashg'arda faol savdo yuritganliklari, ayniqsa, toshkentliklarning Qashg'ar tovarlarini Sibir va Irbit yarmarkalariga yetkazishda vositachi rol o'ynagani, Sharqiy Turkistonning Rossiya bozorlariga integratsiyalashuvini ta'minlagan muhim amaliyotni namoyon eta olganligini aytib o'tishimiz mumkin. 1831-yilda Qo'qon xonligi va Xitoy o'rtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq, Qashg'arda yashovchi qo'qonlik savdogarlarning huquqiy maqomi aniq belgilangan bo'lib, ularning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi vakil — konsul huquqiga ega bo'lgan oqsoqol mavjud bo'lgan. Bu holat savdo aloqalarining nafaqat iqtisodiy, balki diplomatik asoslarda ham rivojlanganini ko'rsatadi. Savdogarlarning bunday huquqiy himoyaga ega bo'lishi, ularning iqtisodiy faoliyatining barqarorligini ta'minlashga xizmat qilgan va xalqaro savdoda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirgan. Sharqiy Turqistonda turuvchi chet elliklar soni to'g'risida Ch.Valixonov keltirgan ma'lumotlar ham diqqatga sazavordir. Uning ma'lumotlariga ko'ra muhojirlarning aksariyati Qashg'arda istiqomat qiladilar, u yerdagi andijonliklarning o'zi taxminan olti mingga borardi. Chet elliklar ko'p istiqomat qilib turgan shahar - bu Qashg'ardan keyin Xutan, so'ngra Yorqand hisoblanadi. Oqsu va Uchturfonda esa chet elliklar ancha kam. Qashg'ardagi chet elliklar maxalliy xalqning turtdan bir qismini tashkil etib, 145 ming kishi yitgan edi. Ch.Valixonovning O'rta Osiyo va Qashg'ar o'rtasidagi savdo munosabatlarida savdoga qo'yilgan asosiy tovarlar haqidagi ma'lumotlari ham ahamiyatga ega. Bu ma'lumotlarga ko'ra, O'rta Osiyodan Sharqiy Turkistonga olib borib sotiladigan tovarlarning asosiy qismini doroyi, parcha, indigo, ipak gazlamalar, mayda yul-yul yoki guldor shoyi, gulbara deb ataluvchi yupqa gazlama, podshoi va beqasam, tiniq rangli yarim ipak va ip gazlamalar, hamda alacha deb ataluvchi ip matolar, teri, qo'y va qoramol, afyun, tamaki va O'rta Osiyoda ishlangan boshqa

xunarmandchilik buyumlari tashkil etgan. Sharqiy Turkistondan O'rta Osiyoga esa choy, paxta, ipak, buz, gilam, billur idishlar va kumush keltirib sotilgan. O'rta osiyolik savdogarlar sharqiy Turkiston bozorlarida G'arbiy Ovropondan kelgan tovarlar bilan ham savdo qilganlar. Shveysariyada, Fransiyada va Angliyada ishlab chiqarilgan yorqin qizil rangdagi chitlar, ingliz amerika karton qog'ozlari, qizil tUSDagi ingliz Kashmir, oq muslin (xarir va yupqa gazlama) va boshqalar shular jumlasidandir [2:197-216-b].

O'rta Osiyolik, ayniqsa, qo'qonlik va toshkentlik savdogarlar Rossiyadan Sharqiy Turkistonga rus tovarlarini keltirib sotishda vositachilik ham qilgan. Ch.Valixonov "rus tovarlarining Qashg'arga Qo'qon va Fulja orqali keltirilib sotilishi haqida ham xabar beradi. Qashg'arga qo'yidagi rus tovarlari: movut, turli-tuman matolar, salla uchun ishlatiladigan xarir mato, ipak gazlamalar, parchalar; Rigada ishlangan duxobalar; oynalar, qalampirmunchoq, novshadil, simob, qizil tUSDagi buyoq, turli-tuman metallar (temir, miss, qalayi) va metall buyumlar (samovar, choynak, likobcha, togoralar, qozonlar, patnislar, shamdonlar, tugmalar, kuzoynaklar, chumichlar, qulf-kalitlar, qalamtaroshlar) va boshqalar olib borilgan [2:197-216-b]. Darhaqiqat, sharqiy Turkiston savdosi Qo'qonlik va buxorolik savdogarlar qo'lida tuplangan.

Ch.Valixanovning O'rta Osiyodan Qashg'arga olib kelib sotilgan tovarlarning narxnavolari to'g'risidagi ma'lumotlarini diqqatga sazovordir. Masalan: 20 tup shoyi (1-nav) 24 zolotix [3:205-206-b], 40 tup podshoyi 11 zolotix, 40 tup beqasam 8-8.5 zolotix, 20 tup gulbara 12-13 zolotix, 40 tup parcha 16 zolotix, Xuton shoyisining bir pudi Qo'qonda 12-14 zolotix turgan[4]. P.I.Nebolsin XIX asr o'rtalarida Xivaga Qo'qondan Qashg'ar choylari keltirilganligini ma'lum qiladi. P.Nebolsin ma'lumotlari avvalo, Qo'qon bilan Qashg'ar o'rtasidagi savdo munosabatlari juda tez rivojlangan, ikkinchidan, Qo'qon Qashg'arning Buxoro, Eron, Hindiston va Rossiya bilan savdo aloqalarida vositachilik rolini bajargan, uchinchidan Qo'qon-Qashg'ar yo'li Buxoro-Eron yoki, Xiva-Eron yo'llariga nisbatan anchagina mashaqqatli va shu bilan birga bexavotir bo'lgan, deyishga asos bo'ladi.

Qo'qon va Qashg'ar oraligidagi savdo yo'llari noqulay tog' yo'llari orqali o'tilganligini V.Velyaminov-Zernov ham ta'kidlaydi. Uning ma'lumotlariga ko'ra, XIX asrning birinchi yarmida Qashg'ardan Qo'qonga 300 otda ko'k va qora choy, 200 otda oq; kiygiz, otda xitoy idishlari va 50 otda baqqollik buyumlari keltirilgan [5:128-b].

V.Velyaminov-Zernovning XIX asrning birinchi yarmidagi karvon savdosi haqidagi kuzatuvlari Qo'qon xonligi bilan Sharqiy Turkiston o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning ko'lami va murakkabligini ko'rsatadi. Uning yozishicha, Qashg'ardan Qo'qonga yuzlab otlarda ko'k va qora choy, oq kiyiz, xitoy idishlari hamda baqqollik mahsulotlari keltirilgan. Bu faktlar, bir tomondan, Sharqiy Turkiston bilan savdo aloqalarining muntazam va ko'p tarmoqli bo'lganini

tasdiqlasa, ikkinchi tomondan, ushbu savdo yo'llarining murakkab relef – ayniqsa tog'li hududlar orqali o'tganini, shunga qaramay faol foydalanilganini ko'rsatadi.

Mazkur ma'lumotlar shuni anglatadiki, karvon yo'llari nafaqat iqtisodiy jihatdan foydali, balki logistik va geosiyosiy ahamiyatga ham ega bo'lgan. Ayniqsa, minglab otlarda mahsulot tashilganini hisobga olsak, bu yo'nalishdagi savdo jarayonlari yaxshi tashkillashtirilganini va karvon tarmoqlarining yuqori darajadagi uyushqoqlik bilan boshqarilganini ko'rish mumkin. Aynan tog'li va noqulay yo'llar orqali bu hajmdagi tovarlarni yetkazib berish, karvon boshliqlari, yo'lbozlar va savdogarlar o'rtasidagi tajriba va o'zaro hamkorlikning yuqoriligi bilan izohlanadi.

Shuningdek, bu holat Qo'qon xonligi iqtisodiyotining Sharqiy Turkiston mahsulotlariga, ayniqsa Xitoy choyi va boshqa iste'mol tovarlariga qanchalik bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. Bunday miqyosdagi savdo aloqalari mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning amaliy ifodasi bo'lib, bu jarayonlar o'z navbatida Markaziy Osiyoning ichki bozorlari o'rtasida narxlar, talab va ta'minotning muvozanatiga ham ta'sir ko'rsatgan.

Qo'qon Qashg'ar bilan to'g'ridan-to'g'ri savdo qilibgina qolmasdan, Qashg'arning Rossiya bilan Xitoy o'rtasidagi savdosi munosabatlarida Qo'qon vositachi vazifasini ham o'tagan. Qashg'ar Qo'qon xonligi chegaralari orqali tranzit yuli bilan Xitoy va Rossiyaga choy, chinni, chorva va chorvachilik mahsulotlari, ipak matolar va boshqa tovarlar junatgan. Bu tovarlar evaziga Qo'qondan matolar, teri, ipak, qo'zi terisi, muyna, qimmatbaho toshlar, bezak buyumlari va ko'plab rus tovarlari olib borilgan.

XIX asr o'rtalarida Qo'qon bilan Qashg'ar o'rtasidagi savdoda mol ayirboshlash har yiliga 5 mln rub.gacha yetgan. Qashg'ardan Qo'qonga faqat choyni o'zi har yili 30 ming pud keltiriladigan bo'lgan [6:147-b].

1862-yilda "Russkiy Vestnik" jurnalida e'lon qilingan maqola ma'lumotlariga ko'ra, O'rta Osiyo xonliqlariga Xitoy ulkasidan Fulja, Chuguchak va Qashg'ar orqali ko'proq choy, xitoy chinni idishlari keltirilgan. Hindistondan qand, indigo, ip gazlama, Kashmir sholi, Erondan yevropa tovarlari olib kelingan [7:707-708-b]

Qo'qonning Qashg'ar, Buxoro va Toshkent bilan savdo aloqalari XIX asrning 70-yillarida ham davom etgan bulib, bu haqidagi ma'lumotlarni A.P.Xoroshinning asarida ham uchratish mumkin. Unda yozilishicha, Qo'qondan Toshkentga paxta, mevalar, jun, teri, ipak, opium, Qo'qon va Marg'ilon fabrikalarining ipak matolari, Qo'qonga Avliyo ota orqali qirgiz dashtlaridan un minglab qo'y, Toshkentdan rus manufaktura buyumlari, qand, temir va boshqalar, Buxorodan hind choylari, indigo, mal-mal, opium, buxoro ipak matolari Qashgardan

opium, chinni idishlar, kumush yombi holida, kimxan deb ataluvchi xitoy ipak matosi, har xil kiygiz va gilamlar keltirilgan [8:43-b].

1862 yilda G'arbiy Xitoyda dunganlar qo'zg'oloni sodir bo'lgan. Dunganlar qo'zg'oloni Markaziy Osiyo davlatlari hayotida faqat siyosiy jarayon bo'lib qolmay, balki iqtisodiy hayotga ham salbiy ta'sir ko'rsatgan edi. A.G.Rotchev qalamiga mansub asarda dungan qo'zg'oloniga qadar Xitoy Qo'qon, Buxoro, Xiva va boshqa davlatlar bilan qizg'in savdo aloqalarida bo'lganligini, lekin bu qo'zg'olon mazkur davlatlar o'rtasidagi savdo aloqalari rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatganligi e'tirof qilingan. Ayniqsa, bu holat choy savdosida aniq namayon bo'lgan.

O'rta Osiyoga muljallangan choy karvonlari avval Urumchida yig'ilib, so'ng u yerdan yo'l ikkiga bo'lingan. Birinchi yul, Urumchidan Fulja orqali Verniy, Avliyoota va Chimkentga, ikkinchi yo'l, Urumchidan Qashg'ar orqali Qashg'ar-Dovon yo'lidan O'shga kelgan. Ushdan karvon yuli ikkiga bo'linadi, biri Ush Xo'jand- Samarqand- Buxoro, ikkinchisi esa, O'sh- Qo'qon- Namangandan Toshkentga borgan.

Muallif Fuljadan keltirilgan choyning miqdori va narxlari haqida ham ma'lumot bergan. Bundan tashqari, 1868-1869-yil ma'lumotlarida, inglizlar tomonidan Hindistondan O'rta Osiyoga keltiriladigan choyning aksariyati ko'k choy ekanligi ham eslatiladi [9:20-b]. Toshkent Qo'qon xonligi tarkibida bo'lgan. XVIII asrning uchinchi choragida Toshkentda mustaqil davlat yuzaga kelib, u bilan Qo'qon o'rtasida to'qnashuvlar ro'y beradi. Qo'qon xonligi haqida ma'lumotlar berar ekanmiz.

Qo'qonning asosiy savdo sheriklaridan biri Toshkent hisoblangan. O'rta Osiyoning sharq davlatlari bilan tashqi iqtisodiy aloqalarida Toshkent shahri azaldan alohida mavqiga ega bo'lgan. Tashkent shahri XVI asrda Rossiyada ham ma'lum bo'lib, Tashkura nomi bilan "Kniga Bolshogo Cherteja"ga ham kiritilgan. XVI asrning ikkinchi yarmida Tashkent Buxoro xonligiga qo'shib olingan.

O'rta asrlarda Toshkent o'z tovarlari bilan mashhur bo'lgan. Mahmud ibn Vali Toshkentdan olib ketiladigan tovarlar haqida yozib, dorivor o'simliklar, [10:57-b] jumladan, qon ketishini tuxtatishda qo'llaniladigan o'simliklar haqida, eslatadi. Bu dori Xitoyga ham eksport qilingan. Mahmud ibn Vali uz asarida darmana deb ataluvchi ko'p yillik yarim buta haqida ma'lumot berib, uning barglarida va gul tudasida terpenoid santonin bo'lib, uning gijjani yo'qotadigan xususiyatga ega ekanligini bayon qilgan. Darmana Toshkentdan ko'plab Yevropa mamlakatlariga olib borilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, asrning 30-yillarida savdogarlar Toshkentda o'sadigan darmana urug'ini Eron va Turkiyaga, Turkiyadan esa nemis davlatlariga olib borishgan [11:96-97-b].

Tarixdan ma'lumki, O'rta Osiyodagi shaharlar kabi Toshkent ham Sharq; bilan Farbni bir-biriga bog'lab turuvchi Buyuk ipak yuli ustida joylashgan. Karvon yuli Qashg'ardan O'sh orqali Toshkentga kelgan. Toshkent O'rta Osiyoning muhim shaharlaridan biri hisoblanib, Qo'qonning Rossiya bilan savdo aloqalarida vositachilik rolini ham o'tagan. Shu bilan birga rus hukumati Toshkent orqali O'rta Osiyo xonliklari bilan va hattoki u orqali Xitoy bilan savdo qilishga harakat qilishgan.

1852-yil fevral-may oylarida Rostovlik savdogar S.Y.Klyucharev Toshkentda bo'lib, o'zi shohid bo'lgan voqealarni kundaligiga yozib borgan. V.V.Velyaminov-Zernov kundalikdan foydalanib, uni izohlar va qo'shimchalar bilan boyitib "Istoricheskiya izvestiya o Kokandskom xanstve, ot Muxdmmeda-Ali do Xudayar-Xana" asarini yozgan [12:364-b]. Kundalikda keltirilgan dalillar ko'proq xonliklar o'rtasidagi siyosiy aloqalar va savdo munosabatlarini yoritishga yordam beradi. Jumladan: 3 va 29 aprelda Buxorodan Toshkentga savdo karvonlari kelgan. 3 aprelda kelgan karvondagi tovarlarning aksariyati opium bo'lgan. Kundalikda «savdogarlar, Fulja, Chuguchak, Qashg'ar va Xitoyning barcha chegara shaharlarida bu tovardan foyda ko'pligini bilganliklari uchun hamma opiumni o'sha zahotiyok naqd pulga sotib olishdi",- deb yozilgan edi [12:364-b].

Usha kezlarda Toshkentda qo'qonlik savdogarlar ham bo'lishgan. Toshkentga qozoqlar chuldan chorva mollari haydab kela boshlashgan va bir kunda 20.000 qo'y sotilgan. 8 aprelda Toshkentdan Troitsk va Fuljaga karvon jo'nagan. Fuljaga ketgan karvonda oltin (qo'yima va pul hoida) va opiumdan boshqa tovar bo'lmagan ekan. 13-aprelda Toshkentdan Troitsk, Petropavlovsk, Buxoroga, 15-aprelda esa Petropavlovsk va Semipalatinskga karvon jo'nagan.

XVIII asrning ikkinchi yarmida Toshkent to'rt dahaga: Shayxontohur, Beshyog'och, Ko'kcha va Sebzorga bo'lingan, har bir daha o'zicha mustaqil davlat edi. 1784-yilda shahar aholisining yordamiga tayanib Yunusxo'ja hokimiyatni qo'lga oladi va Toshkentni mustaqil davla deb e'lon qiladi. Uning davrida shahar mustahkam mudofa devorlari bilan o'rab chiqiladi. 1800-yilgi ma'lumotlarga qaraganda Toshkent yirik shahar bo'lgan, devor quyi qismining qalinligi 1,8 metr, ustki qismi 0,9 metr atrofida bo'lib, aylanma uzunligi 18 chaqirimdan ortiq, shahar devorining balandligi esa 7,9 m ga teng bo'lgan [13:110-b].

R.Ramsuddinov, Sh. Karimov, O'.Ubaydullayev ma'lumotlaridan kelib chiqqan holda quyidagicha fikr yuritishimiz mumkin, XVIII asrning ikkinchi yarmida Toshkentda mavjud bo'lgan to'rt daha – Shayxontohur, Beshyog'och, Ko'kcha va Sebzor – shahar ichida siyosiy va ma'muriy bo'linmalar sifatida faoliyat ko'rsatgan bo'lib, ularning har biri deyarli mustaqil ravishda boshqarilgan. Bu holat o'z navbatida shaharning markazlashmagan siyosiy tizimga ega bo'lganidan dalolat beradi. Biroq 1784-yilda Yunusxo'janing hokimiyatni qo'lga olishi va

Toshkentni yagona siyosiy markaz sifatida birlashtirishi, shahar tarixida muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Bu voqea Toshkentda markazlashgan boshqaruv shakli shakllanishiga zamin yaratdi. Ayniqsa, uning tashabbusi bilan barpo etilgan mudofaa devorlari shaharni tashqi tahdidlardan himoya qilish bilan birga, uning iqtisodiy va harbiy-siyosiy mavqeini mustahkamlashga xizmat qilgan. 1800-yildagi arxitektura ma'lumotlariga ko'ra, Toshkentning harbiy strategik ahamiyatga ega bo'lganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Devorlarning qalinligi va balandligi, shuningdek, ularning umumiy uzunligi shaharning yirikligi va muhimligini tasdiqlaydi. Bu kabi mustahkam himoya inshootlari, bir tomondan, shahar xavfsizligini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, uning savdo yo'llaridagi ahamiyatini oshirgan.

Shaharning 12 ta oltin kaliti bo'lib hozir milliy bankda saqlanmoqda. Shaharda o'sha paytda 10 mingta xonadon 80 ming aholi yashagan. Yunusxo'ja tarixiy yozma manbalarga qaraganda olti ming kishilik qo'shin turgan. Uning askarlari asosan pilta miltiq, qilich nayza, qalqon va to'plar bilan qurollangan edilar. Qo'shin tarkibi asosan turli shahrlardan kelgan musofirlar va askarlardan iborat bo'lib, "qoraqozon" deb atalgan. Rus tog' muhandislari (aslida Rossiyaning O'rta Osiyodagi ayg'oqchilari) A.S.Beznosikov va T.S. Burnashevlarning qaydnomalarida quyidagilarni o'qiydiz.—"Toshkent hukmdori (Yunusxo'ja) o'z fuqarolari ustidan cheksiz hokimiyatga ega. Ammo u o'z atrofidagi eng yaxshi amaldorlar bilan maslahatlashgan holda hokimiyatni boshqaradi. Bu kengashda Yunusxo'ja eng sodiq va ishonchli xo'jalar qatnashadi".

Hukumat amaldorlariga maosh berilmagan. Bosh xo'ja Yunusxo'jadan keyingi ikkinchi shaxs hisoblangan. Ular faoliyati Yunusxo'ja nazorati ostida bo'lgan. Toshkent hokimligining tartibiga ko'ra har bir jondan bir oyda daromadiga qarab 5 tangadan 10 tangagacha yerdan olinadigan hosilning 40 dan bir qismi undirib olingan. Qoraxonlar har qanday soliqlardan ozod qilinganlar. Yunusxo'ja davrida Toshkent, Qo'qon, Buxoro, Xo'jand, Chimkent, Turkiston, Samarqand, Andijon, va boshqa Turonzamin shaharlari Hindiston, Xitoy, Qashg'ar, Tibet, Rossiya va boshqa bir qator xorijiy mamlakatlar bilan tijorat-savdo aloqalari o'rnatilgan.

V.V.Velyaminov-Zernov asaridan shu narsa aniqlandiki, Toshkent O'rta Osiyo xonliklari o'rtasidagi, qolaversa, Rossiya bilan Qo'qon o'rtasidagi, Qo'qon xonligining Xitoy bilan savdo aloqalaridagi markaziy vositachi shahar hisoblangan. Ammo Toshkentdagi notinchlik oqibatida Toshkentga kelayotgan karvonlar kam tovar keltirib, va aksincha ko'prok tovarlar olib ketishgan.

A.P.Teterevnikovning ma'lumotlariga ko'ra, XIX asrning 60-yillarida savdogarlar Toshkentdagi umumiy savdo mablag'ini 10.000.000 rub. bo'lishi mumkin deb taxmin qilganligini xabar bergan [14:56-b]. Bu esa yuqorida eslatilgan keltiriladigan va olib ketiladigan tovarlar haqidagi ma'lumotlarni tasdiqlovchi dalil hisoblanadi.

XIX asr o'rtalariga talluqli ma'lumotlarga ko'ra, Qo'qondan va xonlikning boshqa shaharlaridan har yili Toshkentga 16 ming tuya mol kelgan. Shundan 4 ming tuya paxta, 200 tuya yigirilgan ip, 10 ming tuya ip gazlama, yarim ipak va ipak matolar, chapon, ko'rpa, chalvor (teridan tiqilgan) va boshqalar, qolgan 2 ming tuyada ho'l mevalar keltirilgan. Har yili chetdan mol kiritish 4580 ming rub.gacha etgan.[15-313-b].

Qo'qonga va xonlikning boshqa shaharlariga Toshkentdan ko'proq rus tovarlari keltirilgan. Chunki Rossiya bilan savdo Toshkent orqali amalga oshirilgan. Qo'qon bilan Toshkent o'rtasidagi savdo aylanishi bir yilda taxminan 7 mln. rub.ni tashkil qilgan. Toshkent bilan Qo'qon oralig'idagi masofaning yaqinligi Toshkent savdogarlariga jo'shqin savdo qilishlariga katta imkoniyat bergan. Yillik tovar aylanishi hisobga olinsa, Toshkent savdogarlarining Qo'qon bilan aloqalari muhimroq bo'lgan.

Shunday qilib, O'rta Osiyo xonliklari — xususan, Qo'qon, Buxoro va Xiva — faqat mintaqaviy savdo markazlari bo'libgina qolmay, balki xalqaro savdo tizimining muhim bo'g'inlariga aylangan.

Xulosa qilib aytganda, XVIII-XIX asrlarda Qo'qon xonligi Sharqiy Turkiston bilan savdo-iqtisodiy va diplomatik munosabatlarni rivojlantirishda muhim vositachi davlat sifatida faoliyat ko'rsatgan. Qo'qon va Qashg'ar o'rtasidagi karvon yo'llari orqali amalga oshirilgan tovar ayirboshlari, xususan choy, ipak, paxta, kumush hamda rus sanoat mahsulotlari savdosi mintaqadagi iqtisodiy jarayonlarning barqaror rivojlanishiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, ushbu savdo aloqalari turli hududlar o'rtasida madaniy almashinuv va siyosiy yaqinlashuv jarayonlarini ham jadallashtirgan.

Muhammad Alixon hukmronligi davrida savdo infratuzilmasining rivojlanishi, Xitoy imperiyasi bilan erishilgan kelishuvlar hamda Qashg'arda faoliyat yuritgan oqsoqollar instituti orqali qo'qonlik savdogarlar uchun yaratilgan huquqiy va iqtisodiy sharoitlar Qo'qon xonligining mintaqaviy savdo tizimidagi mavqeini mustahkamladi. Bu omillar Qo'qon xonligini Sharqiy Turkiston bilan savdo aloqalarida yetakchi vositachi markazlardan biriga aylantirdi.

Mazkur jarayonda Toshkent shahrining roli ham alohida ahamiyatga ega bo'lgan. U Rossiya bilan Sharq mamlakatlari o'rtasidagi savdo aloqalarida muhim tranzit markaz vazifasini bajargan. Chokan Valixonov, A.G. Rotchev, V. Velyaminov-Zernov kabi tadqiqotchilarning asarlarida keltirilgan ma'lumotlar Qo'qon xonligi tomonidan shakllantirilgan karvon yo'llari nafaqat iqtisodiy, balki geoiqtisodiy va madaniy jihatdan ham muhim strategik ahamiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Sharqiy Turkistonning ko'p millatli savdo muhiti Qo'qon, Buxoro, Toshkent va boshqa markazlardan kelgan savdogarlar faoliyati orqali yanada rivojlangan.

Shunday qilib, XVIII-XIX asrlarda Qo‘qon xonligi bilan Sharqiy Turkiston o‘rtasidagi savdo munosabatlari Markaziy Osiyoda transregional iqtisodiy integratsiya, xalqaro savdo tarmoqlarining shakllanishi hamda davlatlararo diplomatik aloqalarning rivojlanishida muhim o‘rin tutgan tarixiy jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Кузнецов В.С. Экономическая политика цинского правительства в Синьцзяне. М. 1973. С.93.
2. Сведения о произведениях и торговли Бухарин. Выр. из журн. “Мануфактура и торговли”. 1840. Хмыр. кол. Средняя Азия. Т.1. С.42 -53-54-197-216 б.
3. Ч.Ч.Валиханов. Собрание сочинений. Т. 3. Алма-Ата. 1984. С. 205-206.
4. Золотник - рус улчов бирлиги, мискол (4,25 граммга тенг тилло улчов бирлиги).
5. Вельяминов-Зернов В.В. Сведения о Кокандском ханстве //Вестник ИРГО. Ч. ХУШ. СПб., 1856. С. 128.
6. Махкамов А. А. Торговля Коканда со среднеазиатскими владениями и сопредельными странами в первой половине XIX в. Позднефеодальный город Средней Азии. Т.: «Фан». 1990. С. 147.
7. Г(агамейстер Ю.А.). О торговом значении Средней Азии в отношении К России. «Русский Вестник».Т. 41. Кн. 10. М., 1862. с. 707-708.
8. Хорошхин А.П. Очерки Кокана ./Сборник статей касающихся до Туркестанского края. СПбД876. С.43
9. Ротчев А.Г. Очерки торговли Семиреченской области (1868-1869). “Русский Вестник”. 1870. № 5. Туркестанский сборник. Т. 33. . 20-22.
10. Махмуд ибн Вали.Море тайн относительно доблестей благородных (география). Введение, перевод, примечания, указатели Б.А.Ахмедова.Т, 1977. С.57
11. История Узбекистана в источниках. Т. 1988. с.96-97.
- 12.Вельяминов-Зернов В.В. Исторические известия о Кокандском ханстве, от Мухаммеда-Али до Худаяр- Хана”. СПб., 1856. 364.
13. R. Ramsuddinov, Sh. Karimov, O‘. Ubaydullayev. Vatan tarixi. Т.—Sharq, 2010, 101-bet.
14. Тетеревников А.Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи. СПб., 1867. с.56.
15. Туркестанский сборник Т. 5 с. 313.

14. Abduganievich, A. B. (2022). REVIEW OF KHIVA KHANATE'S FOREIGN DIPLOMATIC RELATIONS WITH NEIGHBORING STATES IN ABULGAZI'S WORKS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(7), 83-86.

15. Abduganievich, B. A., & Dilshod, M. (2020). SPECIAL INFORMATION ABOUT FOREIGN TRADE AND DIPLOMATIC RELATIONS IN THE 18TH CENTURY. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(1).